

Inhoud

Voorwoord	7
Leefwerelden van een militair	17
<i>Pastorale perspectieven op morele contexten</i> Martin Walton	
Het Filmgesprek	42
Tjeu van den Berk	
Gaandeweg, over liturgie in de krijgsmacht	61
Arjen Velema	
Integriteit bij de Koninklijke Marechaussee	75
René de Boer	
En dan sta je er alleen voor	94
<i>Als je partner op uitzending is</i> Hugo Houtgast	
Rooms-katholieke geestelijke verzorging aan veteranen buiten dienst	108
Liduina van den Broek	
Reflecties over relaties tussen methodiek en inhoud in de geestelijke verzorging – een terugblik	129
Fred van Iersel	

Voorwoord

Deze bundel belicht op exemplarische wijze een aantal methodieken, of werkvormen voor de bijdrage van geestelijk verzorgers aan de morele vorming van militairen, veteranen en hun naasten. Het staat hiermee in de lijn van twee eerdere publicaties. *Naar eer en geweten, Geestelijke verzorging en de morele vorming in de krijgsmacht* (2012) bevat een aantal artikelen over nut en noodzaak van de bijdrage van de geestelijke verzorging aan de morele vorming van militairen. De bundel *Trouw aan jezelf, Hoe de geestelijke verzorging kan bijdragen aan de morele vorming van militairen* (2013) beschrijft keuzes die gemaakt kunnen worden in de methodische oriëntatie voor de bijdrage aan de morele vorming.¹ Dit voorwoord biedt een duiding van de relatie tussen geestelijke verzorging en morele vorming, en geeft een overzicht van de artikelen in deze bundel.

Morele ervaring

De relatie tussen geestelijke verzorging en morele vorming kan getypeerd worden door het begrip ‘morele ervaring’. Geestelijk verzorgers begeleiden mensen in hun morele ervaring. Ze kijken figuurlijk mee met wat militairen meemaken en begeleiden het proces van waarneming van morele realiteiten. Zij kijken mee naar een eventuele verandering van die waarneming en van verandering van morele identiteit van militairen als gevolg van hun ervaringen. Dit meekijken doet zich voor in de hele militaire cyclus van beroepskeuze, opleiding en vorming, bij *exposure* binnen missies en oefeningen, en bij de verwerking hiervan als veteraan. Geestelijk verzorgers voeren met militairen een dialoog over hun ervaringen.²

Het duiden van morele ervaring: een hermeneutisch proces

Binnen deze dialoog is het duiden van ervaringen van fundamenteel belang. Ervaring verlangt namelijk het vernemen van betekenis die zich aandient in de ervaring. Het gaat om het vernemen of opmerken van betekenis. In de ervaring verliezen de feiten hun stomheid en worden ze tot spreken gebracht. Echter, dat wat ze te zeggen hebben, verbergen ze vaak tegelijkertijd. Betekenis is daarom ook iets anders dan wat geregistreerd kan worden door een empirische wetenschap. Betekenis vraagt om uitleg, een hermeneutiek die verbonden is met de ervaring. Ervaringen vragen erom uitgelegd, toegeëigend en gedeeld te worden. Ervaring staat voor de

ontvankelijkheid voor betekenis en het vermogen om te gaan met zich meldende en tegelijk terugtrekkende pretenties van betekenis.³

Morele identiteit en integriteit

Binnen de dialoog over morele ervaringen komt de morele identiteit van de verteller op narratieve wijze naar voren. Het vertelde verwijst beschrijvend naar wat en waar men is, en normatief naar wat men verlangt of behoort te zijn of te worden. Het gaat hierbij om moreel zelfbegrip. Dit wordt bereikt door het opnemen en bevragen van, en kritisch na te denken over wat biografie, gemeenschap, krijgsmacht en traditie gezegd hebben dat men is, waar men zich voor moet inzetten en wat men zou moeten doen. Deze verheldering van de morele identiteit is een hermeneutisch proces dat aansluit bij de concrete situatie waarin de persoon zich bevindt. De geestelijk verzorger begeleidt mensen om hun betekeniswereld te onderzoeken, te toetsen, te interpreteren en tot bewustzijn te brengen.⁴

In het proces van het vertellen over ervaringen ontwikkelen mensen een begrip van de eigen morele identiteit, hun mogelijke toekomst en handelingen die uitgevoerd moeten worden. Hierbij vervult de hermeneutiek van het goede leven een cruciale rol. De vertelde ervaring moet de (luisterende) militair wezenlijk aanspreken of verplichten een handeling zodanig uit te voeren dat deze handeling verstaan wordt als deelname aan het goede leven. In moreel relevante bronnen (teksten en verhalen) kan een aanwijzing gevonden worden dat het concrete goede waar ze expliciet of impliciet naar verwijzen, wijst op een goed dat breder, dieper en omvattender is, ofwel op het goede leven in al zijn dimensies en aspecten. Dit kan het transcendent goede genoemd worden. Hierbij kunnen we denken aan begrippen als 'vrede', 'algemeen welzijn' en de 'waardigheid van de menselijke persoon'. Deze begrippen zijn transcendent in die zin dat niemand *precies* kan aangeven wat het is en toch spreekt het aan, roept het op. Dit transcendent goede kan ook op een indirecte manier ervaren worden door *contrastervaringen* ('Dit is fout!') waarin militairen weerstand voelen tegen handelingen, situaties en structuren waar ze in bepaalde omstandigheden mee geconfronteerd worden of werden.⁵

Morele identiteit is dynamisch en nooit af. Ze wil steeds opnieuw uitgedrukt worden om zich te ontwikkelen, om zich te herijken wanneer ze is vervaagd of bekneeld raakt. Binnen dit proces verschijnt ervaring in de vorm van een verhaal. Het verhaal schept een samenhang tussen gebeurtenissen en ervaringen die schijnbaar los van elkaar stonden. De geestelijk verzorger steunt de militair hierbij. Geestelijke verzorging bestaat in deze zin voor

een belangrijk deel uit de constructie, deconstructie en reconstructie van de narratieve (morele) identiteit van militairen, en in begeleiding van de expressie van identiteit in de narratieve en rituele traditie van de geestelijk verzorger. De geestelijk verzorger bij de krijgsmacht is immers een ambtsdrager. Hij of zij vertegenwoordigt een levensbeschouwelijke institutie. Het verhaal is in principe open en kan daarom gereconstrueerd of hermeneutisch herijkt worden. De militair als verteller vraagt zich af hoe zijn morele identiteit op het spel staat, of gestaan heeft, hoe die identiteit veranderd is en de langere adem van bestendigheid er al dan niet gestalte in krijgt. Dit proces kan ook geduid worden als het willen behouden van morele integriteit. De militair staat voor de vraag in hoeverre hij kan en wil werken aan reconfiguratie van zijn verhaal, van zijn identiteit. De configurerende activiteit is een poging (morele) identiteit te realiseren en morele integriteit te behouden: herkenbaar voor zichzelf en voor anderen, subject te zijn van de geschiedenis zoals die gestalte krijgt in het verhaal tot nu toe. Het vertelde verhaal is er om bewustzijn te exploreren omtrent de weg die de militair aflegt. Identiteit en integriteit zijn de voorlopige resultaten van het verhaal.⁶

De herijking van morele identiteit

In de begeleiding van het vertellen over ervaringen, het vertellen van een verhaal, gaat het erom dat de verteller, de militair, tot een steeds authentieker morele identiteit komt in de context van tijd en ruimte. Daarom is het algemene doel van morele vorming de herijking van morele identiteit. Geestelijk verzorgers staan militairen bij in het ontwikkelen van hun morele identiteit door expertise aan te bieden bij het ordenen, het vinden en het terugvinden van de rode draad in hun levensverhaal. Hierbij zijn geestelijk verzorgers in al hun interactie met militairen aangewezen op interpretatie: geestelijk verzorgers doen aan hermeneuse van morele ervaringen van militairen. Hermeneutiek gaat over het verstaan, uitleggen en interpreteren van de menselijke werkelijkheid. Ervaringen en de verhalen daarover gaan over thema's, veelal ervaringen en verhalen rond morele dilemma's. Geestelijk verzorgers kunnen in gesprek, maar ook in verkondiging anderen een stimulans geven om de betekenis van ervaringen, van het verhaal verder te verkennen en om de gewonnen inzichten om te zetten in handelen.⁷

Waardeverheldering en waardeoverdracht

Het doel van deze stimulans is dat de militair zijn eigen verhaal steeds beter gaat begrijpen, dat het steeds meer zijn verhaal wordt, dat hij het opnieuw kan vertellen aan zichzelf en anderen, ook in het kader van morele verantwoording afleggen, een verhaal waarin zijn oorspronkelijkheid, zijn geheim,

naar voren komt en dat de uitdrukking is van zijn vermogen tot het vestigen van morele identiteit en het behoud van morele integriteit.⁸

Dit proces kan moraalpedagogisch geduid worden als waardeverheldering. Deze opvoedkundige oriëntatie past bij de morele pluraliteit in de krijgsmacht en de morele pluraliteit waar militairen veelal mee te maken hebben in gebieden van operationele inzet. Waardeverheldering kan ingezet worden als begeleiding bij de bewustwording en verdere ontwikkeling van de eigen waarden, de eigen morele identiteit van de militair, en de vaardigheid van de militair om de juiste vragen te stellen over de morele betekenis (zin) van het leven in haar algemeenheid, zijn eigen leven en het leven van de mensen in een inzetgebied. Geestelijk verzorgers zullen deze verheldering als hermeneutiek van de morele ervaring door middel van dialoog mede laten plaatsvinden in (kritische) relatie tot waarden vanuit hun eigen levensbeschouwelijke traditie. Dit omwille van hun identiteit als ambtsdragers, doch ook omdat waardeverheldering als opvoedkundige oriëntatie een intrinsieke neiging heeft tot moreel relativisme. Als zodanig dient er binnen geestelijke verzorging altijd sprake te zijn van een wisselwerking tussen waardeverheldering en waardeoverdracht als opvoedkundige oriëntaties.⁹

Van waardeoverdracht als opvoedkundige oriëntatie is sprake wanneer geestelijk verzorgers in een dialoog met militairen doelen inbrengen, als hermeneutiek van de morele ervaring, die voortkomen uit hun eigen levensbeschouwelijke traditie. Hierbij kan het bijvoorbeeld gaan om een doel zoals de waardigheid van de menselijke persoon als criterium voor de moraliteit van militair handelen, tot opbouw van een meer humane wereld. Dit criterium kan verlengd worden met vrede als het eigenlijke doel van onze samenleving, wat de naleving van mensenrechten impliceert. Verder kunnen zij kiezen voor het versterken van attitudes die de waardigheid van de menselijke persoon, vrede en de naleving van mensenrechten dienen.¹⁰

Wardeverheldering en waardeoverdracht zijn twee kanten van eenzelfde opvoedkundige activiteit die overigens altijd een poging is. Over wat de ander bedoelt, kan namelijk geen absolute zekerheid worden verkregen, evenmin als over de uitwerking van het contact dat er tussen geestelijk verzorger en militair ontstaat. Wel kan gekomen worden tot een relatief adequate interpretatie: gerelateerd aan de kracht van de onthullingen en weglatingen in het verhaal, gerelateerd aan de vaardigheden en de aandacht van de geestelijk verzorger, gerelateerd aan de soort communicatie zoals die mogelijk is voor mensen in een bepaalde cultuur en bepaalde tijd.¹¹

Inhoud van de bundel

Zoals gesteld kan de dialoog over morele ervaringen tussen de geestelijke verzorger en de militair, de veteraan en diens naasten verschillende vormen aannemen. Dit laat zich zien in de bijdragen binnen deze bundel. De artikelen geven exemplarische werkvormen voor respectievelijk individuele begeleiding, groepswork, liturgie, organisatiebegeleiding, begeleiding van het thuisfront en tenslotte de begeleiding van veteranen. Binnen de artikelen wordt veelal gewerkt vanuit casuïstiek. Een of meerdere casussen laten zien hoe ervaring verschijnt, welke duiding er plaats vindt en hoe gewerkt wordt met die ervaring binnen de bijdrage van de geestelijke verzorging aan de morele vorming. Het afsluitende artikel van de bundel biedt een conceptuele duiding van de voorgaande artikelen.

In het eerste artikel laat **Walton** vanuit protestants perspectief zien hoe de methodiek van pastorale begeleiding in het teken staat van de ontmoeting van verschillende werelden. Een mens beweegt zich in verschillende 'leefwerelden' en speelt in die verschillende werelden verschillende rollen. Binnen pastorale begeleiding dient volgens Walton dan ook aandacht te zijn voor de verschillende contexten en hun onderlinge verhoudingen. Walton sluit hiermee aan bij de inzichten vanuit het zogenaamde contextuele pastoraat. Verschillende contexten verschillen veelal in de betekenisgeving en waarden die zij vertegenwoordigen. Dit dient binnen begeleiding in beeld te worden gebracht: waardeverheldering. De geestelijk verzorger relateert vervolgens de situatie van de gesprekspartner aan, confronteert met, doorlicht vanuit een andere betekenisgeving en horizon van waarden: waardeoverdracht. De situatie of ervaring van de ander wordt daarmee in een andere context geplaatst en van daaruit bezien en mogelijk anderszins herzien.

De kernkwaliteit van de geestelijk verzorger binnen moreel geladen situaties is hierbij gelegen in zijn of haar houding van meerszijdige partijdigheid, waarin recht wordt gedaan aan de perspectieven van de verschillende betrokkenen in een situatie. Hierdoor kan vanuit 'verbeelding' een verbreding ontstaan van betekenissen en mogelijke handelingen in een bepaalde situatie. Volgens Walton draagt iedere begeleiding met het oog op morele oriëntatie bij aan morele vorming en identiteit, of dat nu via de methode van verheldering, verbreding, verwerking, verbeelding of verkenning is. Hierbij is de inzet van pastorale begeleiding als methodiek eerder te verstaan als hermeneutisch dan als normatief, en in dienst van de ander als mens met een aantal taken in een leven dat zich in verschillende leefwerelden afspeelt.

In zijn bijdrage biedt **Van den Berk** de lezer een beschrijving van zijn methode van het filmgesprek. Deze methode belicht op exemplarische wijze de methodiek binnen het groeps- of vormingswerk. Binnen het groeps- of vormingswerk vanuit de geestelijke verzorging wordt regelmatig gebruik gemaakt van audiovisueel materiaal. Het doel hierbij is veelal om sensibilisering te bewerkstelligen rond bepaalde thema's die aan de orde kunnen zijn binnen een militaire context.

Uitgangspunt bij het filmgesprek is: proberen te achterhalen wat kijkers hebben beleefd tijdens het zien van de film. Het wil de persoonlijke betekenisvelden in de ervaring van de kijker relateren aan de inhoud van de film, waarbij die persoonlijke betekenisvelden prioriteit hebben. Tevens dient de film bij te dragen aan de verdieping van die velden. Volgens Van den Berk worden alle films gemaakt om ons te raken. In het filmgesprek willen we dan ook als eerste ter sprake brengen welke beelden de kijker geraakt hebben. Deze verwoording, deze registratie onthult namelijk iets van het (onbewuste) betekenisveld dat in het geding is bij de kijker. Hij of zij geeft een persoonlijke betekenis aan het geziene. In een volgende fase van het gesprek kan verbreding optreden ten aanzien van bepaalde elementen in het filmverhaal, bepaalde motieven en thema's komen namelijk ook elders voor in de hedendaagse cultuur. Het gaat om het leggen van verbindingen tussen de persoonlijke betekenisvelden van deelnemers onderling en met collectieve betekenisvelden. In de laatste fase van het gesprek kan dan gezocht worden naar een interpretatie van de film, een interpretatie van het thema en hoe dit uit- en doorwerkt in het persoonlijke leven van de kijker. Overkoepelend betreft de methode van het filmgesprek de hermeneutiek van de (kijk-) ervaring en wat de betekenis en invloed kunnen zijn van bepaalde duidingen binnen het leven van een persoon of een groep militairen.

Het artikel van **Velema** belicht op exemplarische wijze de methodiek binnen liturgie en binnen de bijdrage van geestelijk verzorgers aan rituelen in de krijgsmacht vanuit een protestants perspectief. Voor liturgie binnen een militaire context geldt volgens hem veelal dat de geestelijk verzorger te maken heeft met een gemeenschap die per viering ontstaat en waarbij geen overbruggend en bepalend zingevingskader is dat door allen gedeeld wordt. Voor de methodiek van liturgie betekent dit gegeven ten eerste dat in een viering soms verschillende zingevingssystemen naast elkaar kunnen en mogen functioneren. Ten tweede dat in het woord van bezinning dat klinkt toch altijd sprake dient te zijn van een verwijzing naar het transcendente, naar dat wat mensen overstijgt. Het betreft een poging om in taal

een moment van zingeving te ervaren, of beter ervaarbaar te maken als mogelijkheid. Ten derde wordt er ook altijd gebeden en gezegend. Volgens Velema een precair punt in bijeenkomsten waarin een groot deel van de deelnemers geen verbinding heeft met een religieuze traditie dan wel met religieuze gebruiken als het gebed. Toch, in het gebed komen mensen aan de grens van wat zegbaar is over ervaren en zeggen zij soms meer dan zij kunnen zeggen. Dat geldt ook voor muziek die gebruikt wordt binnen liturgie. Muziek maakt het mogelijk om bronnen aan te boren die helpend zijn om tot verstaan te komen van het zelf. Met taal en muziek is volgens hem nu eenmaal ‘heilig vuur’ in het geding. Binnen liturgie worden mensen uitgenodigd om stil te zijn en de vraag toe te laten wie ze zijn, of willen zijn, hopen te zijn.

In zijn artikel neemt **De Boer** vanuit humanistisch perspectief een morele ervaring rond het thema integriteit als uitgangspunt voor reflectie. Reflectie op een casus en reflectie op het begrip ‘integriteit’ zoals dat functioneert binnen de Koninklijke Marechaussee. Hij laat hiermee op exemplarische wijze iets zien van de methodiek van de organisatiegerichtheid van de geestelijke verzorging. Hoe om te gaan met (morele) thema’s die spelen binnen de organisatie van de krijgsmacht en hoe een bijdrage te leveren aan die thema’s vanuit de eigenheid van de geestelijke verzorging? Voor De Boer gaat het bij integriteit vooral óók over de kwetsbaarheden die wij als mens bezitten en dat we die dienen te erkennen, zodat we bij integriteit niet te hoog van de toren gaan blazen. We dienen volgens hem aandacht te hebben voor de belangen van de ander, de mens te zien die in het geding is, ook als er sprake is van integriteitsschendingen en daar zo integer mogelijk mee om te gaan. Vertrouwen is hierbij een sleutelbegrip, ook omdat integriteit van mens en organisatie zich volgens hem doorgaans niet zo makkelijk laat regelen met behulp van beleidsmatige voorschriften.

Houtgast illustreert in zijn artikel op exemplarische wijze de methodiek van begeleidingskunde vanuit humanistisch perspectief. Aan de hand van een casus over thuisfrontzorg laat hij zien hoe bepaalde aspecten van de theorie van de sociaalpsycholoog Baumeister over zingeving kunnen functioneren in een begeleidingskundige interventie met behulp van strategieën als het stimuleren van zelfreflectie bij de cliënt, *self-disclosure* van de geestelijk verzorger en het informeren van de cliënt door de geestelijk verzorger. De doeloriëntatie van het handelen van de geestelijk verzorger is volgens Houtgast de gerichtheid op het stimuleren van zelfverwerkelijking van de cliënt en het bevorderen van zingeving. Hij bespreekt hoe de opvatting

van Baumeister over de zogenaamde vier basisbehoeften van de mens de geestelijk verzorger een interpretatie- en ordeningskader bieden die hem helpen met het bespreekbaar maken van zingevingsvragen.

Van den Broek is als krijgsmachtaalmoezenier belast met de pastorale zorg voor alle veteranen buiten dienst in Zuid-Nederland. In haar bijdrage geeft zij een exemplarische kenschets van deze zorg. Zij opent de bijdrage met een beschouwing over de context waarin deze pastorale zorg plaatsvindt. Vervolgens beschrijft zij de formele omkadering van haar werk, alsmede haar beleving hiervan, de pastorale binnenkant. Daarna wordt de focus verlegd naar enkele concrete voorbeelden vanuit de pastorale praktijk: het houden van een toespraak bij de Nationale Indiëherdenking te Roermond en de weergave van een aantal huisbezoeken. Binnen deze casuïstiek geeft zij aan hoe rooms-katholieke geestelijke verzorging aan veteranen buiten dienst er uit kan zien. Haar reflecties maken duidelijk hoe veteranen kunnen worstelen met gebeurtenissen uit het verleden en dat hierbij de morele integriteit van de veteraan op het spel staat. Tevens illustreert zij hoe zij hier in woord en ritueel mee omgaat.

In het slotartikel geeft **Van Iersel** een conceptuele duiding vanuit katholiek perspectief van de voorgaande artikelen. Een centraal punt in deze bijdrage is de kwestie of geestelijke verzorging opgevat dient te worden als een professie of eerder als een ambacht. Geestelijke verzorging als professie opvatten, betekent dat het gaat om het doen functioneren van (eigensoortige) wetenschappelijke (theologische) kennis in het (pastoraal) handelen. Geestelijke verzorging heeft hierbij dus een inhoudelijk vertrekpunt (een *wat*). Deze kennis bepaalt ook substantieel de wijze (het *hoe*) waarop geestelijke verzorging dient plaats te vinden. Het *hoe* vloeit als het ware voort uit het *wat*. Bij geestelijke verzorging opgevat als pure ambachtelijkheid gaat het enkel om het *hoe*. In een dergelijke benadering speelt vooral de vraag naar methodieken een rol, waarbij de inhoud van de methodiek, en wat zij beoogt te bewerkstelligen, dreigt los te komen van eigensoortige wetenschappelijke kennisinhouden. De vraag naar *wat* de methodiek dient bemiddelen, lijkt hierbij naar de achtergrond te verdwijnen.

Tot slot dankt de redactie dhr. R. Goosen voor de bureauredactie van deze bundel.

augustus 2016, namens de redactie:
Dr. Ger Wildering, hoofdredacteur.

Leefwerelden van een militair

Pastorale perspectieven op morele contexten

MARTIN WALTON

SCHIETGEBED

Strijk wat zalve,
o God, op iedere wond,
leg een woord van
meelij in elks mond,
wat zon op ons,
wees goedertieren,
wat rust om het gewas,
wat vrede voor de dieren.

Richard Minne

(Gielen & Thomas, 2007, 267)

1. Hoeveel werelden?

In een militaire context kan de titel van het gedicht hierboven als een poging klinken om twee moeilijk verenigbare werelden met elkaar te verbinden: een wereld van het schieten en een wereld van het gebed. Het gedicht zelf kent ook tegenstellingen: de ervaring van verwond zijn en de ervaring van zalving, een wereld van zon en rust en vrede en een wereld waarin medelijden met alle schepsels nodig is.

Iedere pastorale begeleiding staat in het teken van de ontmoeting tussen verschillende werelden, om te beginnen tussen de belevingswereld van de ander met wie de pastor in contact treedt en die van de pastor zelf, met alle overeenkomsten en verschillen van dien. Tegelijk verenigt iedere gesprekspartner in zich verschillende leefwerelden: de wereld van thuis, van de maatschappij, de wereld van vrienden, de wereld van de eigen (sub)cultuur, de wereld van man of vrouw, de wereld van de krijgsmacht. Een mens beweegt zich in verschillende 'leefwerelden' en speelt in die verschillende werelden verschillende rollen. Het wordt veelvuldig als een kenmerk van moderne samenlevingen gezien dat de verschillende leefwerelden ieder een

eigen leven leiden en ook van hun bewoners verschillende rollen vragen (Ganzevoort & Visser, 2007, 47). De consequentie voor pastorale begeleiding is dat er in iedere pastorale ontmoeting aandacht moet zijn niet alleen voor de context (enkelvoud) van de ander, maar feitelijk voor meerdere contexten (ook van de pastor) en hun onderlinge verhoudingen. Over de multiculturele samenleving wordt veel gesproken, maar men zou ook van een ‘multicontextuele’ samenleving kunnen spreken.

Van de pastor vraagt dit een vermogen tot interculturele en ‘intercontextuele’ begeleiding vanuit het besef dat iedere leefwereld een eigen cultuur en context vertegenwoordigt. Daardoor verschillen de leefwerelden veelal in de betekenisgeving en waarden die zij vertegenwoordigen. Men kan daarom van verschillende morele werelden waarin mensen leven spreken. Dat geeft aanleiding tot vragen. Zijn de verschillende werelden verenigbaar of niet? Of onverschillig ten opzichte van elkaar? Zijn het communicerende of ‘conflicterende’ vaten? Complementair of contaminerend? In de krijgsmacht gelden sterke morele regels met een eigen karakter en context. Sommige daarvan zouden in andere contexten zelfs als immoreel beschouwd kunnen worden, andere juist als voorbeeldig. Mede daarom is morele vorming van groot belang in de krijgsmacht. In de pastorale begeleiding (geestelijke verzorging) is het daarom essentieel om de verschillende morele leefwerelden van de militair in kwestie in beeld te brengen.

Die ‘intercontextualiteit’ geldt ook voor een aspect dat eigen is aan pastorale ontmoetingen: de verwijzing naar, of intreden van een andere en wondere wereld van het transcendente. Voor de pastor heeft dat veelal met God of met het heilige te maken. Voor anderen gaat het om een lichtend perspectief vanuit een ‘horizontale transcendentie’ of levensbeschouwelijke bezinning. Daarin is een specifieke waarde van pastoraat en geestelijke verzorging gelegen, dat het de situatie van de gesprekspartner relateert aan, confronteert met, doorlicht vanuit een andere betekenisgeving en horizon van waarden. Met andere woorden, de situatie van de ander wordt geplaatst in een andere context en van daaruit bezien, mogelijk herzien. Vandaar dat pastoraat verstaan kan worden als wandelen in het licht: de dingen aan het licht laten komen, de zaken verhelderen, een ander licht erop laten schijnen, om tenslotte een lichtend perspectief zoeken (of bieden). De wereld van de betrokkene (en misschien ook van de pastor) wordt zo niet een andere wereld, dan wel een wereld die anders is geworden, waarin anders geleefd kan worden.